

Az állam törékeny teste

Rousseau politikai gondolkodása a *Politikai gazdaságtan* tükrében

1755-ben jelent meg Rousseau *Politikai gazdaságtan* című szócikke a francia enciklopédiában. Ebben a rövid értekezésben – mellyel Diderot, akinek kérésére a cikk íródott, feltehetőleg nem volt teljesen elégedett, tekintve, hogy tíz évvel később újabb szócikket jelentetett meg a témában, egy Nicolas Antoine Boulanger nevű, mára elfeledett szerző tollából¹ – Rousseau az állam működését az emberi testhez hasonlítja. Az állami test(ület) a következőképpen néz ki: a főhatalom a fej, melyben az agy a törvények és a szokások, az agyat a test többi részével összekapcsoló idegek pedig a bírák és az elöljárók. A száj és a gyomor, amely táplálékkal látja el a testet, a mezőgazdaság, a kereskedelem és az ipar. A gazdaság pedig a vér és a szív munkáját végzi, eljuttatja a táplálékot a törzshöz és a végtagokhoz – az állampolgárokhoz, akik az egész gépezet mozgatói és működtetői.² Jelen dolgozatban a Rousseau politikai írásaiban többször is felbukkanó testallegóriát értelmezem, rávilágítva a benne kifejtett elv jelentőségére, miszerint az állam egy szerves egység, melyben a főhatalom és az állampolgár nem két különálló entitásként állnak szemben egymással, hanem egy egész részeit képezik.

A test különböző szerveinek egészségi állapota kihat a szervezet egészére, és a test minden művelete kihat szerveinek állapotára. A részeket értelmetlen lenne leválasztani az egésztől, csakis az egymáshoz és az egészhez való viszonyukban érdemes őket vizsgálni. A gazdaság, a törvények vagy az elöljárók jó vagy rossz voltáról tehát kizárólag az állam működésében betöltött szerepük fényében ítéltethetünk. Ezért állt olyan távol Rousseau-tól az a felvilágosodás gondolkodói körében egyébként népszerű nézet, miszerint a gazdasági fejlődés, a kereskedelem és az ipar fellendülése pusztán civilizatórikus potenciálja miatt önértéknek tekinthető.³ Rousseau már a *Narcissus*

1 | Veronica Lazăr: Discursul despre economia politică: ideile economice ale lui Rousseau și nașterea economiei politice în Iluminism. (Előszó) In: Jean-Jacques Rousseau: *Discurs despre economia politică*. Tact, Kvár 2022. 10–11.

2 | Vö. Jean-Jacques Rousseau: *Politikai gazdaságtan*. In: uő: *Politikafilozófiai írások*. Atlantisz, Bp. 2017. 205.

3 | Montesquieu például az ún. kommerciális humanizmus híve volt, miszerint a kereskedelem elősegíti az országok közti békét. – Vö. Veronica Lazăr: *i. m.* 50–57.

című rövid szatírájához írott, 1752-es előszóban megfogalmazza kritikáját azzal a gondolattal szemben, miszerint az önérdelkevezérelt egyének a saját boldogulásukért tett erőfeszítéseikkel valójában a társadalom javát szolgálják, és a kereskedelem fellendülése kölcsönös szükségleteket és közös érdekeket teremt, így indirekt következménye az emberek közti kötelékek szorosabbá válása és békés együttélése lesz.

[Ú]gy tekintenek mindezekre a dolgokra, mint századunk politikájának remekműveire. Ezek kétségkívül szép eszmék, és kedvező színben jelennek meg íróinknál. De ha figyelmesen és részrehajlás nélkül tekintjük őket, akkor sokkal kisebbnek fogjuk találni előnyeiket, mint első pillantásra.⁴

A kereskedelem által megalapozott kölcsönösség és közös érdekek csupán annyit tesznek lehetővé, hogy „mindenki színleli, mintha mások boldogulásán vagy hírnévén fáradoznék, de valójában mindenki csak arra törekszik, hogy a magátét növelje a többiekénél nagyobbra és a többiek rovására”.⁵

A Korzika számára 1764–68 között írt alkotmánytervezetében Rousseau a pénzügyeket az állami testületben felgyülemlett zsírnak tekintí, „amely bizonyos izomcsoportokban felduzzadva a testet haszontalan elhízással fenyegeti, és inkább súlyossá, mintsem erőssé teszi”.⁶ Az aktív külkereskedelem csak más népektől való függést eredményez, az ipar fejlesztése pedig a luxuscikkek gyártása révén az értelmetlen fényűzést szolgálja, miközben egyik sem járul hozzá az állampolgárok valódi jólétéhez, ellenkezőleg, csak a köztük levő egyenlőtlenségeket növeli.⁷

Amint arra Veronica Lazár is rámutat, Rousseau a magán- és közakarat viszonyát, bár a korabeli, főként Locke nézeteire alapozó liberalizmus és a felvilágosodás fogalmi keretén belül gondolja el, egyszersmind meg is haladja annak alapelveit, kritikusan fordul velük szembe.⁸ A hatalom és az állampolgár testmetaforában kifejeződő szerves összetartozása, egészét alkotása nem egyeztethető össze azzal a liberális nézettel, miszerint az egyén szabadsága a hatalommal szemben tételeződik, magánéletének tiszteletben tartásaként és az abba való beavatkozás hiányaként fogható fel.

A rousseau-i politikai gondolkodás nem annyira a liberális, mint inkább a republikánus hagyományt követi,⁹ amely a szabadságot nem az egyén életébe való beavatkozás, hanem a mások akaratától való függés hiányaként gondolja el. Mivel ez nem a természetes szabadság védelmére korlátozza a politikai intézmények

4 | Jean-Jacques Rousseau: Előszó a „Narcissus”-hoz. In: uő: *Értekezések és filozófiai levelek*. Magyar Helikon, Bp. 1978. 43.

5 | Uo. 44.

6 | Jean-Jacques Rousseau: Alkotmánytervezet Korzika számára. In: uő: *Politikafilozófiai írások*. Atlantisz, Bp. 2017. 566.

7 | Rousseau úgy gondolta, a valódi közhasznú tevékenység a mezőgazdaság, ezért azt kell minél jobban felvirágoztatni, hiszen az az alapvető szükségletek kielégítését, ezáltal pedig az élet újratermelését szolgálja. Emellett egy nép függetlenségéhez is hozzájárul, ha megtermeli magának a legfontosabb fogyasztási cikkeket, és nem szorul arra, hogy máshonnan importáljon. A kereskedelem azonkívül, hogy csak tovább gyarapítja a gazdagok vagyonát, az autonómiát is csorbitja, mivel más népektől teszi függővé a polgárok szükségleteit, és azok teljesítése érdekében az ország előbb-utóbb előnytelen kompromisszumok megkötésére kényszerülhet. – Vö. uo. 532–533, 548.

8 | Vö. Veronica Lazár: i. m. 88.

9 | Lásd Annelien de Dijn: Rousseau and Republicanism. *Political Theory* 46. évf. 1. szám. 2018. 59–80.

feladatkörét, hanem eleve politikai cselekvés által létrehozott valamiként gondolja el a szabadságot, amely kötelezettségeket is von maga után, így nem mentes az egyéni életbe való beavatkozástól sem.¹⁰ Szövegem célja a politikai gazdaságtan elveinek elhelyezése a rousseau-i politikai gondolkodáson belül, különös figyelmet fordítva azokra a pontokra, amelyekben az eltér a felvilágosodásban uralkodó természetjogi konszenzustól. Ennek érdekében elsőként az általános akarat fogalmát fogom közelebbről szemügyre venni.

Az általános akarat anatómiája

Az általános akarat (*volonté générale*) Rousseau politikai gondolkodásának egyik leg-többet elemzett és kritizált fogalma. A szókapcsolat viszont valójában nem Rousseau-tól származik, Diderot használta először 1755-ös, *Természetjog* című enciklopédiacikkében, az emberi nem természetjogban kifejeződő észszerűségének szinonimájaként.¹¹ Diderot szerint minden ember gondolkodó lény, ez különbözteti meg az állattól, s mint ilyennek alapvető, vele született fogalma van az igazságosságról, ami annyi, mint mindenkinek megadni, ami jár neki. Ezt diktálja nekünk az általános akarat. A természetjog Diderot-nál örök érvényű és változatlan *erkölcsi fogalom* minden embernek, a civilizáltaknak és a barbároknak egyaránt természetétől fogva a sajátja. Az is rendelkezik a természetjog eszméjével, aki nem követi azt. Tehát minden ember dönthet arról, hogy a saját szenvedélyeit követi és érdekeit érvényesíti mások kárára, vagy – és ezt teszi az, aki az általános akaratot követi – cselekedeteit az emberi nem ítélőszéke elé állítja, amelynek „egyetlen szenvedélye van: minden ember közös joga”.¹²

Hasonló állásponton van Voltaire, aki szerint az ember általában mindig ugyanaz volt, vagyis társadalmi lény. A természet hangja sugalmazza nekünk az igazság- és a szánalomérzet minden reflexiót megelőző eszméit.

A társadalom egyedül ezekre a fogalmakra épül, amelyeket soha nem lehet kitépni a szívünkből, s ezért minden társadalom fennmarad, bármi külön- és szörnyű babonák rabja legyen is.¹³

Mind Diderot, mind Voltaire racionálisnak és változatlannak gondolja az emberi természetet, az emberi nem eszméjét pedig a lelkiismeretünkben – mind az egyéni élet, mind az emberiség – kezdetétől fogva jelenlevőnek tartja, következésképpen az erkölcs univerzalitását az emberek közti lényegi hasonlóság és összetartozás következményének tartja.

Annak ellenére, hogy az utókor számára Rousseau maradt fenn úgy, mint a természet embere, (a párizsi Pantheonban található sírján a következő felirat áll: *Ici*

10 | Lásd Maurizio Viroli: *Republicanism*. Hill and Wang, NY. 2002. 3. és 4. fejezet.

11 | Jean-Jacques Rousseau: Az emberi nem egyetemes társadalmáról. In: uő: *Politikafilozófiai írások*. Atlantisz, Bp. 2017. 247. Első lábjegyzet.

12 | Vö. Denis Diderot: Természetjog. In: *A felvilágosodás gondolkodói*. Szerk. Szegő Katalin. Polis, Kvár 1996. 242–248.

13 | François-Marie Arouet Voltaire: A tudatlan filozófus. In: *A felvilágosodás gondolkodói*. Szerk. Szegő Katalin. Polis, Kvár 1996. 108, 110, 113.

repose l'homme de la nature et de la vérité. Azaz: itt nyugszik a természet és az igazság (emбере), mi sem állt tőle távolabb, mint az emberi természet problematikus fogalmára alapozni a politikáról való gondolkodást. Rousseau számára minden, ami az (emberi) természettel kapcsolatos, az a politika szféráján kívül esik. Amíg legtöbb kortársa igyekezett olyan társadalomelméletet alkotni, amely megfelel az emberi természetről alkotott képüknek – azaz amely leginkább kordában tartja az emberi természetet, amennyiben azt rossznak, ártalmasnak gondolták, mint például Hobbes, vagy éppen kiteljesíti, amennyiben jónak – lásd Diderot és Voltaire elméleteit, addig Rousseau politikai filozófiájában egyáltalán nem kap helyet a természet.

Ez nem azt jelenti, hogy Rousseau ne gondolkodott volna az emberi természetről. Nem lehet figyelmen kívül hagyni már saját korában is nagy hatású filozófiai antropológiáját, amelyben központi szerepet tölt be az emberi természet kérdése. A tudományokról és a művészetekről szóló első értekezés a (túlságosan is) civilizált polgári társadalom elidegenedett viszonyait kritizálja; az emberek közti egyenlőtlenségek eredetéről szóló második értekezés a politika előtti természeti állapotban levő vadembert írja le;¹⁴ az *Emil* pedig a nevelés kérdését tárgyalja, amely a rousseau-i paradigmában alapvetően magántermészetű viszony.¹⁵ A családi és az állami viszonyok közötti különbségtétel fontosságát Rousseau már a *Politikai gazdaságtan* legelején fontosnak tartja leszögezni.¹⁶

Voltaire-rel ellentétben, Rousseau szerint az emberi természet változó, „az egyik korban nem ugyanaz, mint a másikban”.¹⁷ Ez csak azért lehetséges, mert az embernek nincsenek olyan állandó jellemvonásai, mint amelyeneket a filozófusok tulajdonítanak nekik. Az ember se nem jó, se nem rossz; nem észszerű és nem önző. A rousseau-i természeti állapot vadembere alig különb bármelyik állatfajnál. Az egyetlen lényegi tulajdonság, amely mégis különlegessé teszi a többi teremtmény között, a tökéletesedés képessége, vagyis a *lehetőség, hogy meghaladja saját természetét*, amely „a körülmények közreműködésével sorjában kifejleszti az összes többit”.¹⁸ A politikai gondolkodás alanyaként létező társadalom fennállása Rousseau-nál olyan indoklásra szorul, amely nem éri be a természetesség homályos és gyakran üres fogalmára való hivatkozással.

14 | Lásd Jean-Jacques Rousseau: Javított-e az erkölcsökön a tudományok és a művészetek újraéledése? és Értekezés az emberek közti egyenlőtlenségek eredetéről és alapjairól. In: uő: *Politikafilozófiai írások*. Atlantisz, Bp. 2017. 7–41, 61–201.

15 | Lásd Jean-Jacques Rousseau: *Emil vagy a nevelésről*. Tankönyvkiadó, Bp. 1957. Rousseau pedagógiai és politikai gondolkodása látszólag ellentétes irányt követ. „Adjátok az embert egészében az államnak vagy hagyjátok meg egészen önmagának, mert ha megosztjátok a szívét, kettétöritek.” (*Politikafilozófiai írások*. 465.) Az *Emil* fő kérdése, hogy hogyan nevelhetünk fel egy embert, meghagyva őt önmagának, hogy függetlenül élhessen, minél inkább eloldozva a társadalmi kööttségek béklyóitól. A politikai filozófiai írásoknak viszont egyik központi kérdése, hogy hogyan lehet *állampolgárokat* nevelni, akik valóban képesek a közösség érdekeit felismerni és annak mentén létrehozni az általános akaratot. Azonban a kétféle, azaz az emberré és az állampolgárrá nevelés nemcsak egymással ellentétesen, de a nevelés különböző szintjeiként is elgondolható: ahhoz, hogy valaki állampolgárként megállja a helyét, és egy új társadalmi szerződés létrejöttében közreműködjön, először is függetlennek kell lennie az erkölcsi romlásba sodródott régi társadalom konvencióitól és értékrendjétől, azaz autonóm egyénné kell válnia. Ha az ember és a polgár nevelését nem diszjunktív (vagy-vagy), hanem konjunktív (és) viszonyban gondoljuk el, elkerülhető, hogy az önmaga és az állam közt megosztott szív kettétörjön.

16 | Lásd Jean-Jacques Rousseau: *Politikai gazdaságtan*. 201–204.

17 | Jean-Jacques Rousseau: *Értekezés az emberek közti egyenlőtlenségek eredetéről és alapjairól*. 153.

18 | Vö. uo. 95.

Az ember természetes állapotát maga az emberi tevékenység függeszti fel és haladja meg.¹⁹ A természet az embert önmaga létrehozásának hatalmával ruházta fel, így lényege mindig a természettől való különbözőségben rejlik.

Akárcsak az emberi természet kérdésében, Rousseau az emberi nemet illetően sem osztotta kortársai nézeteit. Az *emberi nem egyetemes társadalmáról* szóló szövege, melyet eredetileg a társadalmi szerződés első változatához írt bevezetőnek szánt, – ennek kéziratát később megsemmisítette, de az említett fejezet fennmaradt – Diderot természetjogcikkével szemben fogalmaz meg kritikát. Rousseau tagadja, hogy létezne természettől fogva közös akaratral rendelkező emberi nem. Egységes emberi nemről vagy pontosabban emberi fajról csak a természeti állapotban beszélhetünk, amikor az ember alig több egy állatfajnál a többi közül. „Valójában egy dolog a faj története, és megint más a népek történelme.”²⁰ A természeti állapotból való kilépéssel elkezdődik a történelem, melynek alanyai a különböző népek, és nem az emberiség.

A kozmopolitizmus egyik első kritikusaként az emberi nemet üres absztrakciónak, azt pedig elképzelhetetlennek tartja, hogy egy ember erkölcsi érzései kiterjedhessenek a földön élő összes többi emberre. Ennek elsődleges akadálya a nyelv. Hiszen, amint az a nyelvek eredetéről szóló esszéjéből és főként annak gyakran idézett kilencedik, a déli nyelvek kialakulásáról szóló fejezetéből kiolvasható, a nyelv eredetileg a közeli, személyes viszonyokat rögzítő megnyilatkozás.²¹ Beszédes, hogy az esszé tulajdonképpen nem a nyelv, hanem a nyelvek genealógiáját írja le, nincs tehát szó univerzális nyelvről, amelynek szétszóródása egy Babel tornyának leomlásához hasonló hanyatlástörténettel magyarázható lenne. A nyelvek, csakúgy, mint az emberi közösségek, eredetileg is sokfélék és eltérőek egymástól a földrajzi, életformabeli és egyéb különbségeknek megfelelően. Az emberek érzéseit, gondolatait s így erkölcsi magatartását is elsősorban a *de facto* közössége alakítja, azaz a nép, melynek tagja, s az állam, melynek polgára.

Az egyetemes társadalmat különös társadalmaink nyomán gondoljuk el; a kis államok berendezkedése után képzeljük el a nagyot, s voltaképpen *csak azután kezdünk emberré válni, hogy már polgárok vagyunk*. [kiemelés tőlem – E. R.] Amiből látható, mit kell gondolnunk az állítólagos világpolgárokról, akik a hon iránti szeretetüket az emberi nem iránti szeretetükkel igazolják, s azzal kérkednek, hogy az egész emberiséget szeretik, ami, úgy vélik, feljogosítja őket arra, hogy egyetlen embert se szeressenek.²²

Mindebből Rousseau a *Politikai gazdaságtan*ában arra a következtetésre jut, hogy az emberi együttérzés hatásköre korlátozott. Nem ugyanúgy vagyunk empátikusak a világ másik felén élő népekkel, mint szomszédainkkal, s ha netán mégis, ez az érzés éppen az áthidalhatatlan távolság miatt nem válhat „*tevélegessé*”,²³ ezért szintén üres absztrakció marad.

19 | Lásd Roger D. Masters: *The Political Philosophy of Rousseau*. Princeton University Press 1976. 198.

20 | Veronica Lazár: Megjegyzések az eredet és a történelem kapcsolatáról Jean-Jacques Rousseau politikai gondolkodásában. *Kellék*. 2013. 49. sz. 35.

21 | Lásd Jean-Jacques Rousseau: *Esszé a nyelvek eredetéről*. Attraktor, Máriabesnyő–Gödöllő 2007. 27–37.

22 | Jean-Jacques Rousseau: *Az emberi nem egyetemes társadalmáról*. 255–256.

23 | Jean-Jacques Rousseau: *Politikai gazdaságtan*. 217.

A Rousseau-i politikai gondolkodáson belül nem létezik olyan fogalom, amely a különböző népeket közös morális alapra helyezhetné. Általános akarata csak egy népnek lehet, semmiképp sem az emberiségnek, de itt sincs szó arról, hogy ez a nép valamiféle elemi adottsága lenne. Az általános akarat nem adott, létező valami, amit csak fel kell ismerni és követni, hanem létre kell hozni, hogy megalapozhassa az emberek közti társulást.

Az általános akaratot a társadalmi szerződés hívja életre úgy, hogy minden ember lemond saját jogairól a közösség javára. Így csak a közösség egésze, és nem egyik vagy másik tagja gyakorolhat hatalmat az egyén fölött, de ennek a közösségnek az egyén is részese, így egyszerre gyakorolja a hatalmat, és engedelmeskedik is neki. Az így létrejövő morális szubjektum, a közös én (*moi commun*) az általános akarat szubjektuma,²⁴ olyan entitás, amely felszámolja a szubjektum és objektum közti distanciát. Az egyén nem magánszemélyként áll szemben a hatalommal, hanem annak létrehozójaként és részeseként veti alá magát neki.²⁵ Közvetve ugyan, de az egyén az önmaga alkotta törvénynek engedelmeskedik. Hatalom és egyén, állam és állampolgár egységet alkot, akár egy test szervei.

Az általános akarat nem az egyéni akaratok egyszerű összeadásával nyerhető. Nem mindenki akarata, hanem a mindenki akaratából levont egyéni eltérések eredménye.²⁶ Egyszerűbben: mindenki akaratából csak annyi, amennyi mindenki akaratában közös. Kapelner Zsolt mutat rá, hogy a gyakori kritikával ellentétben, Rousseau általános akarata nem homályos és nem is absztrakt valami, nem egy „nép-lélek” megnyilvánulása, „hanem a polgároknak mint polgároknak a saját akarata”.²⁷ A társadalmi szerződés megkötésével polgárokká válunk, ugyanakkor nem szűnünk meg magánembereknek lenni. Így értelemszerűen rendelkezünk egyéni akaratokkal az életünk különböző területeinek és az azokban betöltött szerepeinknek megfelelően (van szülői, kereskedői, papi, nevelői és még rengeteg másfajta akarat), de immár ezek mellett polgári akaratunk is van, amely nem más, mint a közösség javára irányuló akarat.

Amit polgárként – és tehát nem magánemberként – akarok magamnak, éppen az, amit minden más egyenlő polgár szintén akarhat magának, vagyis ami előmozdítja minden polgár mint polgár érdekét, ez pedig nem más, mint a közjó. Az általános akarat tehát nem egyéb, mint ez a közjóra irányuló polgári akarat. Ez a közjóra irányuló akarat minden polgár valóságos saját akarata, nem pedig a „népé” mint az egyének feje fölött lebegő misztikus entitásé.²⁸

Az így létrejövő akarat az őt létrehozó közösségre nézve általános érvényű ugyan, de semmiképp sem egyetemes.

24 | Vö. Jean-Jacques Rousseau: A társadalmi szerződésről. In: uő: *Politikafilozófiai írások*. Atlantisz, Bp. 2017. 274–276.

25 | Vö. Ludassy Mária: Magány és közösség. In: Jean-Jacques Rousseau: *Politikafilozófiai írások*. Atlantisz, Bp. 2017. 729.

26 | Vö. Jean-Jacques Rousseau: *A társadalmi szerződésről*. 290.

27 | Kapelner Zsolt: Rousseau és a szabadság dilemmái. *Mérce* 2022. <https://merce.hu/2022/06/28/rousseau-es-a-szabadsag-dilemmai/> (Megtekintés: 2025. 01. 15.)

28 | Uo.

[J]óllehet tulajdon polgáraival szemben az állam akarata általános akarat, de nem általános, hanem egyedi és különös akarat az idegen államok és idegen állampolgárok szemszögéből nézve.²⁹

Egy állam általános akarata úgy viszonyul egy másik állam vagy egy másik állam polgárának akaratához, mint az általános akaratot létesítő közösség egy tagjának egyéni akarata viszonyul annak közakaratához. Mindkettő ugyanúgy partikuláris a másikhoz viszonyítva, és nincs olyan átfogóbb erkölcsi szemlélet, amely ezeket összefogná.

Lévén, hogy nem egyetemes, az általános akarat örökérvényű sem lehet. Nincs kortól és környezettől független szabály, amely előírná, hogy hogy mi az igazságos, és hogyan lehetnek szabadok az emberek. Ezekről az általános akarat révén lehet és kell fogalmat alkotni, aminek aztán a törvényekben kell kifejeződnie. „Egyedül a törvénynek köszönhetik az emberek az igazságot és a szabadságot.”³⁰ Mi sem áll távolabb Rousseau-tól, mint az az állítás, hogy erény és az igazságosság a természet bennünk megszólaló hangja. A politikai gondolkodásnak nem az emberi természettel kell összhangba kerülni, hanem meg kell alkotni azt. Olyan új emberi, polgári alap-termesztet kell életre hívni, amely képes megfelelni a társadalmi szerződés szigorú követelményeinek: létrehozni az általános akaratot és engedelmeskedni neki.³¹ Az emberi természet alakításának leghatékonyabb eszközei a jó törvények.

Az, hogy egy állam törvényei igazságosak, polgárai pedig szabadok lehessenek, sokkal inkább múlik a köztük levő *viszonyokon*, mint a polgárok privát erkölcsi magatartásán. Éppen ezért, az általános akaratnak nem arra kell törekedni, hogy minden egyes polgárt erényessé tegyen, hanem arra, hogy a közösségben az erény legyen uralkodó. Az erény nem a polgárok szívében kell, hogy legyen, hanem *közöttük*. Ehhez pedig mindenekelőtt világos és jó törvények kellenek. E tekintetben megvilágító a spártai és római törvények rousseau-i összehasonlítása. Rousseau szerint a fő különbség a római és a spártai köztársaságok (a spártai városállamot is köztársaságnak tekinti) között, hogy míg Rómában a magánszemélyek közötti erkölcs, például az apa családi tekintélye, alapozta meg a törvényt, Spártában a törvények voltak az magánerkölcsök forrásai. Rousseau az utóbbi mellett teszi le a voksát, mivel szerencsésebbnek gondolja, ha a magántekintély a köztekintélynek rendelődik alá.³² Az erkölcs lényege mindig a társadalommal kialakított *viszony*.³³ Elvonatkoztatva a párhuzam történeti hitelességének megkérdőjelezhető voltától, megállapíthatjuk, hogy a rousseau-i republikánus politikai filozófiában az erény és az erkölcs a törvényekből kell, hogy következzen, és nem fordítva. Ebből pedig az következik, hogy a politikáról való gondolkodásban nincs helye a moralizálásnak, és az erkölcsi érvekkel alátámasztott hierarchiáknak sem. Nincsenek magasabb vagy alacsonyabb rendű népek, közösségek vagy egyének, pusztán jó vagy rossz kormányzat, hiszen „a nép végül is olyanná válik, amilyenné a kormányzat teszi”. [...]Teremtettek hát embereket, ha emberek fölött akartok uralkodni”³⁴ Visszatérve a testmetaforához: egy élő szervezet minden művelete kihat a szervek jólétére: ha valaki

29 | Jean-Jacques Rousseau: *Politikai gazdaságtan*. 206.

30 | Uo. 210.

31 | Ludassy Mária: i. m. 733.

32 | Jean-Jacques Rousseau: *Politikai töredékek*. In: uő: *Politikafilozófiai írások*. Atlantisz, Bp. 2017. 436.

33 | Uo. 517.

34 | Jean-Jacques Rousseau: *Politikai gazdaságtan*. 213.

egészségtelenül táplálkozik, nem mozog rendszeresen és még dohányzik is, a szervei megbetegedhetnek, fizikai képességei leromolhatnak. Ez azonban nem jelenti azt, hogy születésétől fogva rendellenességei lettek volna. Ha egy népet rosszul kormányoznak, csőcselékké silányul, de ez nem jelenti azt, hogy annak született.

A magántulajdon kérdése: végtag vagy mankó?

A tulajdonjogot Rousseau, akárcsak a klasszikus, locke-i liberalizmus talaján álló kortársai, a legfontosabb állampolgári jognak, a polgári társadalom alapjának tekinti. A tulajdon garancia arra, hogy a társadalmi szerződésben a szerződő felek tartják magukat a létrejött megállapodáshoz.³⁵ Az azonban, hogy a polgári társadalom alapja a tulajdon védelme, nem jelenti azt, hogy egyben célja is ebben merülne ki.

Rousseau az emberek közti egyenlőtlenségek eredetéről szóló értekezésében a társadalmi szerződés megkötését a gazdagok érdekeinek érvényesítésével teszi egyenlővé. Gondolatkísérletében az ember békés, de állatias természeti állapotából való kilépésének legutolsó szakaszában jön létre a tulajdon, amelyre bármiféle jog híján legkönnyebben erőszakos bitorlás révén lehet szert tenni. Így akiknek sikerült vagyont felhalmozniuk, állandóan rettegniük kellett, mert bármikor elvehették tőlük ugyanúgy, ahogy ők elvették másától.

Kivált a gazdagok hamarosan megérezhették, milyen hátrányos rájuk nézve az állandó háborúskodás [...] érezniük kellett, hogy törekeny és visszás jogra épül az egész: mivel mindent erővel szereztek meg, mindent el is vehet tőlük az erő.³⁶

Ez a tarthatatlan állapot szülte az egyezés szükségességének gondolatát, azokban, akiknek volt, amit veszíteniük. Hogy megtarthassák jogtalanul – első foglalás vagy erőszak révén, amelyeket Rousseau nem ismer el valódi, érvényes jogoknak³⁷ – szerzett javaikat, intézményeket és törvényeket hoztak létre amazok védelmére.

Ez volt vagy ez lehetett az eredete a társadalomnak és a törvényeknek, melyek új béklyókat vetettek a gyengére és új erőt adtak a gazdagoknak, jóvátehetetlenül megsemmisítették a természetes szabadságot, örökre megerősítették a tulajdon és az egyenlőtlenség törvényét, visszavonhatatlan joggá változtatták az ügyes bitorlást s néhány becsvágyó ember érdekében immár az egész emberi nemet munkára, szolgaságra és nyomorra kárhoztatták.³⁸

35 | Vö. uo. 226.

36 | Jean-Jacques Rousseau: Értekezés az emberek közti egyenlőtlenségek eredetéről és alapjairól. In: uő: *Politikafilozófiai írások*. Atlantisz, Bp. 2017. 134.

37 | Ezt igazolja a gyakran idézett passzus a második értekezésből: „Az első ember, aki bekerített egy földdarabot, és azt találta mondani: *ez az enyém*, s oly együgyű emberekre akadt, akik ezt el is hitték neki, ez az ember teremtette meg a polgári társadalmat. Mennyi büntől, háborútól, gyilkosságtól, nyomorúságtól és szörnyűségtől menekült volna meg az emberi nem, ha valaki kiszakítja a jelzőkárókat vagy betemeti az árkot, és így kiált társaihoz: Ne hallgassatok erre a csalóra! Elvesztetek, ha megfélekeztek róla, hogy a termés mindenkié, a föld pedig senkié”. – Uo. 119.

38 | Uo. 135–36.

Az első társadalmi szerződés partikuláris érdekek mentén törvényessé tette, legitimálta az emberek közti egyenlőtlenségeket. Ezen a méltánytalan szerződésen alapszik a polgári társadalom. A szerződő felek nem egyenlőkként, „tisztá lappal” lépnek egyezsége egymással, hanem mindenki azzal, amivel a társulás létrejöttekor éppen rendelkezik.³⁹ A magántulajdon megjelenése tehát az egészséges szervezet első sérülése, a tulajdon védelme köré szerveződő jogrend pedig csupán a sérült mozgását segítő mankó.

Rousseau tulajdonról alkotott felfogásában nincs helye az emberek közti egyenlőtlenségek legitimálásának vagy naturalizálásának. Az, hogy kinek mi és mennyi jut, nem szükségszerűség, legtöbbször nem is érdem, csakis a véletlen eredménye. A polgári társadalom genealógiája pontosan arra mutat rá, hogy az emberek közti viszonyok elrendeződése nem valamilyen külső szükségszerűség – egy isten vagy a természeti törvény – eredménye, hanem pusztán az ember és a véletlen műve. Ebből pedig az következik, hogy ha meg lehet változtatni és meg is kell: az igazságosság és méltányosság felé kell előmozdítani.

A polgári társadalom nem idővel korrumpálódik, hanem már eredetileg sem igazságos. Nem arról van szó, hogy egy elméletben ideális, jól kigondolt forma a gyakorlatban tökéletlenül ölt testet, vagy az eredeti tisztaság idővel beszennyeződik az emberi esendőségtől. Rousseau éppen arra mutat rá, hogy a tulajdonon alapuló jogrendszer „túláságosan is emberi” társulási forma, amely eleve helytelen, kudarcra ítélt. A tulajdon védelmére létrejött polgári társadalom pedig igencsak gyenge lábakon áll. Ezért kell helyébe olyan társulást létrehozni, amely új alapokra helyezi a társadalmat. Ez az alap pedig nem lehet más, mint az általános akarat, amely éppen azért általános, mert megalkotásában mindenki szava ugyanannyit nyom a latba, ennek pedig intézményi és materiális feltételei vannak.⁴⁰ Ahhoz, hogy az általános akarat egyáltalán formát ölthessen, úgy kell berendezni az államot, hogy az emberek közti, vagyoni és/vagy hatalmi egyenlőtlenségek a lehető legkisebbek legyenek.

Rousseau-t komolyan foglalkoztatta a társadalmi egyenlőtlenségek problémája. Következétesen végiggondolta, hogy mivel jár, hogy a szerződő felek már eleve egyenlőtlenségekkel lépnek be a szerződésbe: a polgári társadalom folyamatosan újratermeli eredeti egyenlőtlenségeit, miközben a szegények és a gazdagok közti szakadékok egyre szélesednek. Az állam testének bizonyos részei aránytalanul meghízhatnak, míg mások kórosan alultápláltak lesznek. Ennek oka, hogy a hatályban levő társadalmi szerződés törvényei részrehajlóak. Nem az általános akaratot, hanem a kiváltságosak érdekeit tartják szem előtt, s céljuk, hogy a kiváltságok fennmaradjanak az egyenlőtlenségekkel együtt.

A törvény és az igazságszolgáltatás gyakorta nálunk csupán annak művésze, hogy a hatalmasnak és a gazdagnak menedéket nyújtson a szegény jogos bosszúja előtt.⁴¹

39 | Vö. Jean-Jacques Rousseau: *A társadalmi szerződésről*. 282. „Amikor a közösség létrejön, minden tagja abban az állapotban csatlakozik hozzá, amelyben éppen van, ő és valamennyi képessége, beleértve a birtokában levő javakat is.” – Uo.

40 | Vö. Kapelner Zsolt: *i. m.*

41 | Jean-Jacques Rousseau: *Politikai töredékek*. 447.

Miért lenne jogos a szegények bosszúja? Mert a szerződés csak a fennálló viszonyok védelmére terjed ki, de képtelen azokat megváltoztatni. Ha valakinek van tulajdona, azt védi a törvény, de akinek nincs, annak számára nemcsak, hogy nem segíti elő a tulajdonszerzést, de még meg is nehezíti.

[...] minél nagyobb szűkében van egy ember valaminek, annál nehezebb megszereznie azt a dolgot. Semmiből nem lesz semmi; ez ugyanolyan igazság az üzleti életben, mint a fizikában: a pénz fiaddza a pénzt, s az első aranyat olykor nehezebb megszerezni, mint a második milliót.⁴²

A polgárok közti egyenlőtlenségeket a szabadság érdekében kell minimalizálni, annyira, hogy senki ne legyen olyan szegény, hogy kénytelen legyen áruba bocsátani saját munkaerejét, és senki ne legyen olyan gazdag, hogy megvehesse a másikat. Mindenki, aki dolgozik, meg kell, hogy tudjon élni, és senki se tehessen szert aránytalanul nagy gazdagságra.⁴³ A pénzzel ugyanis a hatalom is együtt jár, s amint túl nagyok lesznek az egyenlőtlenségek, az államot már nem az általános akarat irányítja, hanem hatalommal rendelkező emberek magánakaratai. Az ember pedig, állítja a republikánus Rousseau, csak akkor szabad, ha a törvényeknek és nem más embereknek engedelmeskedik.⁴⁴ A vagyoni egyenlőtlenségek fenntartása és növekedése előbb-utóbb ellehetetleníti a szabadságot.

A szisztematikus egyenlőtlenségek orvoslására a *Politikai gazdaságtan* olyan javaslattal hozakodik elő, amelyet ma progresszív adózásként ismerünk. Rousseau szerint azok az állampolgárok, akik csak a legszükségesebbekkel rendelkeznek, egyáltalán nem kötelesek adót fizetni, a gazdagabbak viszont igen. Az olyan, elsősorban a fényűzés céljából birtokolt luxuscikkekre pedig, mint például egy hintó, magasabb adót kell megszabni, mivel egyrészt ezzel növelhető az állam bevétele, másrészt csökkenthető a fölösleges fényűzés iránti vágy.⁴⁵ Nem mellékes, hogy Rousseau mindezt egy olyan korban mondja, amikor a luxus és a szükséglet közti különbség egyre inkább feloldódik, és egyre elterjedtebb lesz az az álláspont, miszerint a kényelem, vagyis az igény, hogy az ember eszközökkel vegye körbe magát, amelyek könnyebbé és kellemesebbé teszik az életét, a történelmi fejlődés jele.⁴⁶

Összefoglalás

Rousseau szerves egységként gondolja el az államot. Kortársaival polemizálva elutasítja a természetjogi diskurzus részét képező örök és változatlan emberi természet gondolatát és vele együtt az univerzális erkölcs és az emberiség eszméjét. A természetjogi alap hiányában az állam teste törekennyé válik, épségének megőrzésére egy méltányos társadalmi szerződés megkötésével lehet törekedni, amely a közjóra

42 | Jean-Jacques Rousseau: *Politikai gazdaságtan*. 238.

43 | Vö. Jean-Jacques Rousseau: *Alkotmánytervezet Korzika számára*. 558, 576.

44 | Vö. Jean-Jacques Rousseau: *Politikai töredékek*. 441.

45 | Vö. uo. 237–245.

46 | Vö. Veronica Lazăr: *i. m.* 57.

irányuló politikai akaratot és az állampolgárok közti egyenlőtlenségek minimalizálását valósítja meg.

A testmetafora használata Rousseau-nál összefügg a természetjogi hagyománytól és a klasszikus liberalizmustól való elhatárolódással. Az általános akarat nem az emberi társadalmak fölött lebegő transzcendens eszme, és az állam sem valami örök, egyetemes és természeti jogrend fölött őrökdi. Éppen ezért hasonlítható az emberi testhez, amely tökéletlen, véges, változó és sérülékeny; épségéért és jóllétéért szüntelenül fáradozni kell. Az állam emberi testhez való hasonlítása ugyanakkor kifejezi azt is, hogy egy rendkívül összetett, e szerves egységet alkotó egészből van szó, melynek részei nem különíthetők el egymástól, az egyik testrészben bekövetkezett elváltozás a szervezet egészére kihat. Az államnak ez a felfogása nem egyeztethető össze a magántulajdon liberalizmusban betöltött központi szerepével. Mivel Rousseau-nál a magántulajdon nem természetes jog, hanem a polgári társadalom alapját lefektető társadalmi szerződés melléktermékeként létrejött szükséges rossz, vagyis a sérülést elszennvedett végtag (emlékezzünk, hogy a testmetaforában a végtagok az állampolgárok) boldogulása érdekében használatos mankó, nincsenek illúziói a tulajdonszerzés és felhalmozás következményeit illetően sem. Legtöbb kortársával ellentétben a genfi polgár a kereskedelmet és a luxust nem tekinti a békés és stabil társadalom kulcsának, ellenkezőleg, a társadalmi egyenlőtlenségek és a szabadság hiányának fő okát látja bennük.

The State's Fragile Body. Rousseau's Political Thought in the Mirror of the Discourse on Political Economy

Keywords: Jean-Jacques Rousseau, political economy, social contract, property, general will

At the beginning of his *Discourse on Political Economy*, written in 1755 for the French Encyclopédie, Jean-Jacques Rousseau compares the functioning of the state to that of the human body. In this political body, the head represents the sovereign power, with the brain corresponding to the laws and customs, while the nerves connecting the brain to the rest of the body are the judges and magistrates. Agriculture, commerce, and industry form the mouth and the stomach, providing nourishment to the body. Whereas the economy functions as the heart and the blood, which distributes this nourishment to the torso and the limbs – the citizens, who constitute the driving and operating forces of the entire mechanism.

This allegory of the body, that plays a central role in our study and is recurrent in several political writings of Rousseau, reveals that he, unlike most of his contemporaries, did not conceive the primary function of the state to be the protection of private property. In Rousseau's thought, the state and the citizen, instead of being separated from one another by the idea of an inviolable private sphere, form an organic unity.